УДК 130.2:303.82

Бежнар Г. П.

Кандидат філософських наук, доцент кафедри історії української філософії Київського національного університету імені Твраса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПЕРСПЕКТИВА СТОЛІТТЯ

Автор робить спробу проаналізувати особливості становлення української національної літератури на рубежі XIX — XX ст. У цьому контексті проаналізовано культурне протистояння модернізму та народництва на прикладі літературної суперечки між М. Вороним та І. Франком, та показано її відображення в сучасному літературному просторі.

Ключові слова: українська національна література, національна свідомість, національна політика, національна культура, національне відродження.

Піднесення національної свідомості серед широких верств українського населення, яке спостерігається сьогодні, тісно співвідноситься з виразно песимістичними настроями, які, з одного боку, зумовлені відсутністю чіткого бачення подальшого вектору Української Держави, а з іншого — недолугою національною політикою останніх двадцяти років. Сьогодні, як ніколи яскраво проявляється те, що за роки незалежності українська еліта не спромоглася сформувати єдиної національної культури, світогляду, який би поділяла більшість українського населення. Зазначені тенденції можна вважати «ахіллесовою п'ятою» українського національного відродження, адже подібні проблеми спостерігалися у вітчизняній історії і майже століття назад.

Видатний український політичний діяч, історіософ та публіцист, В. Липинський, зазначав, що початку XX ст. українська еліта також не спромоглася витворити єдиної всенаціональної культури, адже в лоні нації їх існувало аж три. «Нація, — пише вчений, — з трьома душами — це абсурд, це негація самого поняття нації, що власне одну культурно-духовну спільність означає» [1, с. 47].

Провідне значення в процесі формування «спільної душі», «національного характеру» й, щонайголовніше, української національної культури, належить літературі, яка здатна задовольнити «різноманітні духовні

потреби здиференційованого модерного суспільства», й виконувати соціологічну функцію літератури «національної» [2,с. 186]. Наведене міркування історика української суспільно-політичної думки, політолога І. Лисяка-Рудницького, виявляється суголосним сучасним подіям в Україні, адже саме національна література виступає як «один із найпотужніших засобів збереження й утвердження у світі мезокосму — етнічної, національної ідентичності, виховання національної самосвідомості», вона «найпромовистіше розповідає світові і самому народові про своєрідність його мелодії у симфонії народів на «небесах буття» [3, с. 43].

Проблема формування української національної літератури вже неодноразово ставала об'єктом наукового-теоретичного аналізу. В цьому контексті необхідно згадати праці І. Франка, Є. Маланюка, В. Радзилевича, Г. Грабовича, Д. Чижевського, М. Семчишина, І. Лисяк-Рудницького, С. Єфремова, Д. Донцова, М. Євшана, М. Зерова, Ю. Шереха, В. Дорошенко. Сучасні українські літературознавці та культурологи, серед яких варто відзначити М. Поповича, М. Русина, О. Павлову, О. Забужко, С. Павличко, І. Дзюбу, В. Литвинова, висвітлювали різні аспекти культури та літератури, сприяючи становленню загального поняття «українська національна культура» крізь призму розуміння таких понять як «українська філософія», «українська література» тощо.

Незважаючи на пильну увагу до проблеми становлення національної культури та місця літератури в цьому процесі, не достатньо висвітленою, на наш погляд, залишається проблема світоглядного вектору української національної літератури. Слід зазначити, що ця проблема далеко не нова, вона яскраво проявилася у суперечці І. Франка та М. Вороного ще на початку XX ст., в період найбільшого національного підйому та однієї з найбільших криз усього європейського суспільства. Цей період прикметний формуванням модернізму, який в свою чергу, породив нові стилі, що «приймають назви імпресіонізму, символізму, неоромантизму, а подальшому — футуризму» [4, с. 376]. Усіх модерністів їх супротивники і критики окреслили загальною назвою — «декаденти», а напрям, який вони сформували «декадентизмом», або іншими словами занепадництвом. В цьому контексті цілком логічно постає питання про те, чому формування національної літератури тісно пов'язане з духом декадентства й яким чином нинішнє національне піднесення несе в собі його риси.

Зважаючи на сказане метою даного дослідження є, з одного боку, висвітлення особливостей становлення української національної літератури, а з іншого — компаративний аналіз розвитку світоглядних

тенденцій у літературі на зламі XIX—XX ст. та специфіки сучасної української національної літератури.

Кінець XIX і перші десятиліття XX століття—це епоха кардинальних змін і великих потрясінь в історії людства. Досить цільна і структурована до цього часу, вона розлилась бурхливими національними потоками і почала вигравати різними ідейними барвами. Раціонально-позитивістські та матеріалістичні тенденції, психологічні і соціологічні течії, романтизм, ірраціоналізм та інші напрями філософського світорозуміння здійняли ідейний вир, осідаючи і на українському ґрунті.

За твердженням І. Лисяка-Рудницького, зародження національної свідомості припадає саме на чверть століття перед першою світовою війною. Цей період, на думку українського мислителя, будучи окремим важливим етапом у розвитку «української національної свідомості та політичної думки», яскраво «відрізняється від попередньої народницької, як і наступної доби Великої революції» [2, с. 184]. Така заява пояснюється, по-перше, зростаючим послабленням царського самодержавства та розладом російської державної машини, а, по-друге, економічним розквітом українських земель, швидкою індустріалізацією та піднесенням життєвого стандарту населення [2, с. 184]. «Серцем» українського руху продовжувала бути українська інтелігенція, яка у порівнянні зі своїми «народницькими батьками» була не тільки численнішою, але й сміливішою та ініціативнішою.

Окреслений етап у розвитку українського культурного простору представлений талановитою когортою вітчизняних постатей, які відіграли значну роль не тільки у становленні української національної культури, але й брали безпосередню активну участь у формуванні української державності на поч. XX ст. В цьому контексті необхідно згадати М. Грушевського, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, Ю. Бачинського, тощо. Важлива роль у формуванні української національної справи належить й представникам тогочасної літератури, зокрема, І. Франко, Лесі Українки, В. Винниченко, М. Коцюбинському, В. Стефанику, О. Кобилянський та багатьом іншим.

Піднесення національного руху та національної свідомості на початку минулого століття виявилося як у формуванні партійної системи (РУП, УСДРП, УНП тощо), так і у розвиткові української історії, в межах якої М. Грушевський довів «тяглість українського історичного процесу від Київської Русі аж до сучасності», а В. Липинський показав, що «Хмельниччина була не тільки селянсько-козацькою соціальною революцією, але також політичним рухом верхів тодішнього

українського суспільства» [2, с. 186–187]. Проникнення національної ідеї до світогляду народних селянських мас та формування національної літератури мали б сприяти внутрішньому піднесенню української нації та зумовлювати надію на краще. Натомість, поряд з зазначеними тенденціями національного відродження, в значній частині українського суспільства запанував настрій, який І. Франко охарактеризував як «байдужий», і «навіть ворожий до розвою української національності» [5,с. 6]. Більше того, український письменник зазначає, що під ідейним впливом соціалістичних теорій значна частина «найздібнішої молодїжі доходила до повної неґації всякої народносте, до погляду, що в Елїзіюмі будущого, недалекого соціялїстичного раю потонуть усякі національні партікулярізми» [5,с. 6]. Отже, аналізуючи світоглядно-духовні настрої української інтелігенції на зламі XIX–XX ст., І. Франко, акцентує увагу на тому, що під впливом творчості К. Маркса та М. Чернишевського в українському суспільстві запанувало переконання, що суспільний розвиток йде до злиття народностей в одне ціле, й відповідно плекання «якоїсь національної окремішності, то регрес» [5, с. 6].

Аналізуючи перші сторінки роботи І. Франка «Молода Україна» приходимо до висновку, що кінець XIX ст. був одним із найтяжчих сторінок українській історії. Їх трагізм полягав у тому, що українська нація перебувала неначе у прірві, яка утворилася, з одного боку, між простим народом і інтелігенцією, а з іншого — між Україною і Галичиною. Як відомо, у Галичині в цей час сформувався та запанував своєрідний тип «рутенця» — русина, який знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про мову і про Драгоманівські ідеї, який не хоче бачити нічого поза «айстро-російським кордоном». В свою чергу, на Україні — це час, повного занепаду українського слова урядовою цензурою, яка, за словами І. Франка, пропускала лише крайні нісенітниці в роді віршів якогось «Шибитька».

Культурний рух в Україні в цей період асоціюється, насамперед, з літературним процесом, який переживає своєрідне духовне піднесення. Унікальність ситуації зламу століть полягає у прагненні віднайти нове філософське, естетичне підґрунтя, визначити нові творчі орієнтири подальшого культурного руху. В останні двадцять років XIX ст. на зміну народникам, москвофілам та громадівцям приходить нова генерація митців. «Ся Генерація, — пише І. Франко, — звіяла бурю в нашім національнім житю, та рівно-

часно прочистила повітрє, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасти там, де вперед була байдужність і рутина, оживила пульс народнього житя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригнобленя» [5, с. 6].

Молоде покоління українських письменників, — «Молода Україна», як назвав її Іван Франко, сформувалося під впливом соціально-культурної ситуації в Україні, і, спираючись на досвід європейської літератури, відчувало необхідність змін, відходу від традиційних проблем і форм їх зображення. Найвідомішими діячами та ідейними лідерами стали Є. Косевич, В. Старосольський, В. Темницький, Л. Цегельський, А. Крушельницький, М. Галущинський, О. Грабовський, які протиставили себе «батькам», заперечуючи багато що в їхньому досвіді. «Старі засоби мистецького відображення, — зазначає М. Семчишин, — вже не задовольняли письменників» [4, с. 375]. Світоглядною основою модернізму стали філософські концепції А. Шопенґауера, С. К'єркеґора, А. Берґсона, О. Шпенґлера, психологічні дослідження З. Фрейда та К. Юнґа.

З іншого боку, такі митці, як Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, І. Тобілевич, В. Самійленко, П. Грабовський, продовжували дотримуватися старої філософії — народництва, яке твердило, що мета літератури — служіння своєму народові. Так звану «боротьбу генерацій» М. Євшан оголосив запорукою розвитку та оновлення літератури. Адже «боротьби генерацій, того дужого, стихійного руху, який хвилею приходить щояких 30 літ, у нас не було», а між тим «це основа того руху, який звемо поступом» [6, с. 47].

Обмеженість попередньої літератури суто народницькими настановами вже не задовольняла вимогливого читача, горизонти і прагнення якого значно розширилися як в силу суспільно-політичних обставин українських земель так і тих літературних подувів, що йшли з тогочасної Європи. Саме це, на наш погляд, стало основою «шукання нових горизонтів» (І. Франко) чи «шукання нових ідей для своєї землі» (В. Стефаник). Пошук цих нових горизонтів не могли спинити навіть несприятливі обставини, в яких знаходилася українська культура на зламі XIX–XX ст. «Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнородних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів» [7, с. 471].

З гаслами модернізму першим виступив поет М. Вороний, якій у 1901 р. на сторінках «Літературно-Наукового вісника» висловив основні ідеї нової літератури. «Ми, — писав він, — своєю провідною ідеєю обрали

чисту штуку, справжню запашну поезію». На думку М. Вороного, зневірена, страждаюча душа сучасних йому інтелігентів потребує спокою, душевного відпочинку та рівноваги. Саме тому, «…бажало б ся творів хоч з маленькою ціхою оригінальності, з незалежною свобідною ідеєю, з сучасним змістом; бажало б ся творів, де б було хоч трошки філософії, де б хоч клаптик яснів того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю неосяжною красою, своєю незглубною таємничістю… На естетичний бік творів має бути звернена найбільша увага» [8, с. 14].

Високо цінуючи творчість таких західноєвропейських модерністів як Ж. Бодлер, М. Метерлінк К. Пшерва-Тетмаєр з одного боку, та захоплюючись генієм Тараса Шевченка з іншого, М. Вороний закликає до «європеїзації», до пошуку нових форм і шляхів у поезії. Він гостро критикує традиційний для попередньої літератури реалізм й ще скептичніше він ставиться до національного волюнтаризму письменників. Загалом, група, яка сформувалася на основі ідей М. Вороного та видавництва «Молода Муза», незважаючи на різку критику з боку І. Франка та С. Єфремова, все ж утрималася на літературній арені початку XX ст. Найвідомішими представниками цього літературного напрямку стали П. Карманський, В. Пачовський, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Луцький, С. Твердозліб та ін. Необхідно звернути увагу, що услід за ідеями висловленими представниками «Молодої Музи», пішли й представники «Української Хати», зокрема, Г. Чупринка, С. Черкасенко, М. Філянський тощо.

М. Наєнко слушно зазначав, що засновники журналу «Українська хата» «під зовнішньо заявлену традиційність у розвитку української культури підводили ґрунт цілковитої переорієнтації її, спрямування в річище європейських естетичних і етичних шукань, які знову ж пов'язувалися з іменами європейських філологів, філософів і письменників — Ф. Ніцше, Г. Ібсена, М. Метерлінка, А. Франца, Ш. Бодлера та ін» [Цит. за:9, с. 57]. Київські модерністи дещо змінили свої ідейні акценти, зокрема, вони робили наголос на культі сильної особистості, національного волюнтаризмі, роздвоєності душі та та крайньому індивідуалізмі [4, с. 376].

Ідеї модерністів не одразу знайшли підтримку у літературних колах. Зокрема, досить скептично оцінював модерністські новації С. Єфремов, який полемізував з тими, хто їх обстоював, і намагався довести, що призначення письменства полягає в служінні народові. С. Єфремов, зазначав, що «мода модою», «та все ж наче ніяково: демократична, «мужицька» в кращому значенні цього слова література і раптом — символізм, декадентство... Ні вже, Бог з ним, з цим новим напрямком, так мине нас чаша сія» [10].

З іншого боку, достатньо оптимістичну оцінку нових тенденцій Лесею Українкою знаходимо у статті «Малорусские писатели на Буковине». Поетеса зазначає, що «протест особистості проти середовища, і неминучі супроводжуючі його пориви ins Blau складають необхідний момент в історії літератури кожного народу». Саме такий момент і настав для української літератури, зокрема, і для тієї, яка розвивалася в австрійському середовищі. Оскільки «подібний літературно-громадський настрій викликав свого часу надзвичайний підйом художньої творчості у інших народів», то можна сподіватися, «що цей настрій не пройде повз нашої літератури» [11].

Загалом С. Єфремова, поряд з І. Франко, можна вважати найбільшими критиками українського молодомузівського декадансу. Суто естетичним настановам М. Вороного письменники-мислителі протиставляють думку, що сучасна їм література не може обмежуватися лише оспівуванням краси, адже справжній митець завжди хворіє чужим і власним горем, що без цього його слова — порожні й безплідні.

М. Вороний до часопису «З-над хмар і з долин» подав власну віршовану відповідь — «Іванові Франкові. Відповідь на його Посланіє». В цьому поетичному творі він стверджує: «Ні, мій учителю і друже, Про мене — все це не байдуже... О ні! Я взявши в руки зброю, Іду за генієм до бою. Рубаюсь з ворогом, співаю, в піснях до бою закликаю...» [8, с. 472]. Як бачимо, у власній оцінці М. Вороний не ухиляється від суспільної боротьби, прагне за допомогою слова формувати нові обрії національної свідомості. Необхідно зазначити, що літературна полеміка між І. Франком та М. Вороним була дружньою. Слушним вважаємо зауваження Я. Славутича, який стверджує, що творчість М. Вороного є результатом ідейного впливу І. Франка та Лесі Українки [12, с. 7].

Цілком очевидно, що декаданс, який панував у настроях української інтелігенції на початку XX ст., виразно проявляється сьогодні у суспільному світогляді усього українського населення, переживаючи своєрідну «реінкарнацію». Отже, закономірним, на наш погляд, є питання про специфіку сучасної української літератури, а саме: чи повинна вона мати націоналістичні гасла, які лунають звідусіль, які проблеми мають бути обговорені на рівні літературних рефлексій; адже ті настрої, що панують у сучасному літературному середовищі так чи інакше будуть впливати на подальший розвиток української нації. Відповіді на усі ці питання, поки що залишаються відкритими, й потребують глибокого та детального аналізу. Однак, вже навіть поверхневий огляд сучасної української літератури дає повне право говорити про те, що всі, властиві українській

літературі на зламі XIX–XX ст., тенденції, чітко проявилися в кінці XX — на початку XXI ст.

Необхідно зауважити, що покоління шестидесятників (І. Драч, М. Вінграновський, В. Дрозд, Гр. Тютюнник, Б. Олійник, В. Симоненко, Л. Костенко тощо) протиставляєло себе офіційній радянській ідеології, сповідуючи ідеї свободи, культурного плюралізму, пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими. Як відомо, культурне відродження 60-х рр. наштовхнулося на жорсткий опір породивши покоління постшестидесятників і семидесятників (Ю. Винничук, В. Яворський, В. Медвідь, Б. Жолдак, Я. Павлюк, В. Голобородько, В. Кордун, В. Рубан та ін.). Письменники та поети цього часу повністю відсторонилися від політики, їх творчій спадщині властиве своєрідне філософське самозаглиблення. Ця тенденція стала закономірним явищем в період посилення брежнєвської цензури.

Послаблення цензури у 80-ті рр. XX ст. призводить до видозміни літератури цього періоду. Вона, зокрема, характеризується меланхолійним ставленням до життя, а у рефлексіях письменників переважає індивідуалізм. Невелика межа відділяє літературу названого періоду від представників української літератури 90-х рр. Здавалось би, що в умовах Незалежності та повної відсутності стримуючих рамок, українська література мала б досягти небувалих досі висот та реалізувати весь накопичений десятиліттями потенціал. Проте, на жаль, складні соціально-культурні реалії 90-х рр. привели до того, що українська інтелігенція повністю зневірилася не тільки у національній справі, але й у самі людині та її сутності. Все це повністю відобразилося в літературних творах Р. Кухарука, С. Процюка, Т. Прохасько та ін. Однак, така зневіра тісно співвідносилася з формуванням великої кількості стилів та жанрів, які висвітлюють різні аспекти буття нинішнього суспільства та людини. Мова йде про популярні в наш час є постмодерністскі тенденції в літературі, що представлені в творчості Ю. Андруховича, О. Забужко, М. Рябчука, В. Махно, та багатьох інших письменників і поетів, які прагнуть вивести українську літературу на нові естетичні обрії, не копіюючи сліпо при цьому настанови «заходу».

Іншим, протилежним напрямком у сучасній української літературі, є так звані «ґрунтівці». Вони, — В. Медвідь, Є. Пашковський, В. Герасим'юк, І. Римарук та ін., — прагнуть відтворити самобутність українського національного мистецтва, представляючи українське село як своєрідну метафору світу, в якому живе національна самобутність. Слід зазначити, що збереження тематики села — це феномен тільки укра-

їнської літератури, це той аспект вітчизняної літератури, який виділяє її у світовій літературі.

На основі проведеного аналізу приходимо до висновку, що зародження української національної літератури, яке розпочалося в кінці XIX — на поч. XX ст. тісно співвідносилося зі своєрідним світоглядним декадансом. Українська інтелігенція неначебто відчувала, з одного боку, велику небезпеку, яка вже витала у повітрі, а з іншого — великі героїчні події, які чекали український народ. Обидві тенденції не могли минути української літератури. Прагнучи якомога повніше висловити неспокій, внутрішні переживання, очікування та сподівання українського народу й одночасно знайти вихід з цієї складної світоглядної ситуації, українська література шукала нових форм, стилів та жанрів, які б могли найповніше передати настрої тогочасної доби. З того часу минуло вже більше ніж сто років, а ситуація суттєво не змінилася. Українці, знову в очікуванні, хвилюваннях та сподіваннях. Цілком очевидно, що література цього часу знову шукає відповіді на всі злободенні проблеми, більше того, аналогічно як на початку XX ст. література, з одного боку, прагне заспокоїти, відволікти українське суспільство, а з іншого — формує ті незмінні засоби, які могли б стати надійним фундаментом для його консолідації.

Список використаних джерел:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В'ячеслав Липинський // Хліборобська Україна. — Відень, Видання українського союзу державників. — Книжка п'ята, 1924–1925. — С. 93–216.
2. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І.. Історичні есе: в 2-х т. / [пер. з англ. М. Базік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін.]. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 173–191.
3. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х рр. XX ст. / С. Андрусів. — Тернопіль: Джура; Львів: Львівський університет імені І. Франка, 2000. — 340с.
4. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. — К. Фенікс, 1993. — 550с.
5. Писання Івана Франка // Молода Україна. Частина перша. Провідні ідеї і епізоди / І. Франко. — Вінніпег, Накладом «Руської Книгарні», 1920. — 102 с.
6. Євшан М. Боротьба генерацій і українська література / М. Євшан // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд., передм. та приміт. Н. Шумило. — К.: Основи, 1998. — С. 45–53.

7. Франко І. Я. Твори: У 50-ти т. — Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910) [Упоряд. та комент. В. І. Крекотня, Т. Г. Третяченко; Ред. П. Й. Колесник] / І. Франко. — К.: Наук. думка, 1984. — 684 с.
8. Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. Вороний. — К.: Наукова думка, 1996. — 704с.
9. Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд / А. Бичко. — К.: Український центр духовної культури, 2000. — 186 с.
10. Ефремов С. Происхождение символизма и декадентства [Електронний Ресурс]. — Режим доступу: http://www. l-ukrainka. name/ru/Guide/JefremovSergijOleksandrovych/VPoiskax. html
11. Украинка Леся. Малорусские писатели на Буковине [Електронний Ресурс]. — Режим доступу: http://www. l-ukrainka. name/ru/Criticism/PysateliBuc. html
12. Славутич Я. Модерна українська поезія / Я. Славутич. — Філадельфія: Видання «Америки». — 1950. — 71с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014 р.

Бежнар А. П. Украинская литература революционной эпохи: перспектива столетия

Автор предпринимает попытку проанализировать особенности становления украинской национальной литературы на рубеже XIX–XX вв. В этом контексте проанализировано культурное противостояние модернизма и народничества на примере литературного спора между Н. Вороным и И. Франко, и показано его отражение в современном литературном процессе Украины.
Ключевые слова: украинская национальная литература, национальное сознание, национальная политика, национальная культура, национальное возрождение.

Bezhnar A. P. Ukrainian literature review of revolution epoch — century perspectives

In this research the author tries to make an analysis of Ukrainian literature making in XIX–XX centuries. The author explore the cultural opposition between modern & folk courses in literature, giving for example the disputation between N. Voronov and I. Franko. And at last, the research shows the nowadays repercussion of these tendencies in literature.
Keywords: Ukrainian national literature, national consciousness, national policy, national culture, national revival.

© Бежнар Г. П., 2014